

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII

a m ž i a u s  
studijos

10

VILNIUS

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės  
sostinė

Sudarytoja

RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos  
institutas

Vilnius  
2024

## XVIII amžiaus studijos | Eighteenth-Century Studies

Recenzuojamas tęstinis mokslo leidinys, leidžiamas nuo 2014 m. | Peer-reviewed journal published since 2014.

### Redakcinė kolegija | Editorial Board

Pirmininkė | Editor-in-Chief

Prof. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

Atsakingasis sekretorius | Editorial Secretary

Dr. Adam STANKEVIČ

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Londono universiteto koledžas | University College London

Prof. habil. dr. Jolanta GELUMBECKAITĖ

Frankfurto prie Maino Goethės universitetas | Goethe-Universität Frankfurt am Main

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Lietuvos istorijos institutas

Prof. habil. dr. Janina KAMIŃSKA

Varšuvos universitetas, Pedagogikos fakultetas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Pedagogiczny

Doc. habil. dr. Ilja LEMEŠKIN

Praho Karolio universitetas, Baltistikos centras | Univerzita Karlova v Praze

Habil. dr. Andrej MACUK

Lenkijos mokslų akademijos Tadeuszo Manteuffelio Istorijos institutas |

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk

Prof. habil. dr. Dariusz ROLNIK

Katovičų Silezijos universitetas | Uniwersytet Śląski w Katowicach

PD habil. dr. Christiane SCHILLER

Berlyno Humboldtų universitetas | Humboldt-Universität zu Berlin

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas, Teisės istorijos institutas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji

Knygos leidybą pagal „Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą“ finansavo

Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-LIP-2.4-14)

Sponsored by the Research Council of Lithuania

**Svetainė internete | Website** <http://www.istorija.lt/journals/xviii-amziaus-studijos/>

### Redakcinės kolegijos adresas | Contact address

Lietuvos istorijos institutas

Tilto g. 17, 01101 Vilnius, Lietuva

El. paštas [smigelskyte.stukiene@gmail.com](mailto:smigelskyte.stukiene@gmail.com)

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale [biblioteka.lt](http://biblioteka.lt)

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2024

© Straipsnių autoriai, 2024

© Lietuvos istorijos institutas, 2024

ISBN 978-609-8314-50-2

ISSN 2351-6968

## TURINYS

Redaktorės žodis / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 8

A Word from the Editor / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 13

### VILNIUS – POLITINIO GYVENIMO CENTRAS

#### **Mindaugas Šapoka**

Vilniaus miestas praūžus karui ir marui (1710–1717 m.) . . . 20

Vilnius after the Outbreak of War and Pestilence (1710–1717). *Summary* . . . 35

#### **Bernadetta Manyś**

The Diary of Michał Kazimierz Radziwiłł ‘Rybeńko’ as a Source for the Study of the History of Vilnius . . . 36

Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės dienoraštis – Vilniaus istorijos tyrimų šaltinis.

*Santrauka* . . . 55

#### **Andrej Macuk**

Działalność koadiutora wileńskiego Józefa Stanisława Sapiehy na sejmikach w Wilnie w czasach panowania Augusta III . . . 56

Vilniaus koadjutoriaus Juozapo Stanislovo Sapiegos veikla Vilniaus seimeliuose valdant Augustui III. *Santrauka* . . . 86

#### **Domininkas Burba**

Pacų giminės teisminiai procesai su Vilniaus vienuolynais XVIII amžiuje: būtų turinys, tendencijos ir eiga . . . 87

Trials of the Pacowie Family Against the Monasteries of Vilnius in the 18th Century:

Content, Trends and Course of the Cases. *Summary* . . . 106

#### **Mariusz Machyňa**

Garnizon Wileński wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego w czasach stanisławowskich (1764–1795). Wybrane elementy . . . 107

Vilniaus įgula Stanislovo Augusto epochoje. *Santrauka* . . . 125

#### **Robertas Jurgaitis**

1794 m. vasario 3–7 d. Vilniaus tribunolinio seimelio veikla: vienos sesijos istorija . . . 126

Activities of the Vilnius Tribunal Dietine of 3–7 February 1794: History of One Session.

*Summary* . . . 142

## MIESTAS IR MIESTIEČIAI

### **Mindaugas Klovas**

The Debts of the City of Vilnius in the Second Half of the 18th Century . . . 146  
Vilniaus miesto skolos XVIII a. antrojoje pusėje. *Santrauka* . . . 168

### **Violeta Pansevič**

Vilniaus miestiečių požiūris į vaikų edukaciją XVIII a. . . . 170  
Attitudes of Vilnius Burghers to Children's Education in the 18th Century. *Summary* . . . 184

### **Rūta Miškinytė**

Elgetos Vilniaus visuomenėje XVIII a. . . . 186  
Beggars in 18th-Century Vilnius Society. *Summary* . . . 211

## VILNIUS – KULTŪROS ŠVIESULYS

### **Janina Kamińska**

Wileńskie instytucje kształcenia i wychowania drugiej połowy  
XVIII wieku . . . 214  
Vilniaus mokymo ir lavinimo institucijos XVIII a. antrojoje pusėje. *Santrauka* . . . 227

### **Ewa Kula**

Wileńscy ekszezuici w służbie Komisji Edukacji Narodowej . . . 228  
Vilniaus eksjėzuitai Tautinės edukacinės komisijos tarnyboje. *Santrauka* . . . 244

### **Ina Kažuro**

A Book Engraving as a Source for Studying the History of Vilnius  
University . . . 245  
Knygos graviūra kaip Vilniaus universiteto istorijos tyrimų šaltinis. *Santrauka* . . . 264

## VILNIAUS VARDAI IR VEIDAI

### **Rūta Janonienė**

Gimęs Ukrainoje, tapęs vilniečiu: dailininkas Konstantinas Otoselskis . . . 266  
Born in Ukraine – Becoming an Inhabitant of Vilnius: Artist Konstanty Ottosielski.  
*Summary* . . . 280

### **Paulina Paul**

Koncepcja oświeceniowego muzeum w działalności naukowej i pedagogicznej  
ks. Stanisława Bonifaca Jundziłła . . . 281  
Apšvietos muziejaus samprata mokslinėje ir pedagoginėje kunigo Stanislovo Bonifaco  
Jundzilo veikloje. *Santrauka* . . . 298

## RECENZIJOS IR ANOTACIJOS

Mindaugas Šapoka. *Didysis Šiaurės karas 1700–1721: karas, pakeitęs moderniąją Europą*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021. – 320 p. ISBN 978-609-8183-88-7 / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė ... 300*

*Tarp būties ir atminties. Senieji Vilniaus pilių vaizdai. Tarptautinės parodos katalogas / Between Presence and Memory. Historic Images of the Vilnius Castles. International Exhibition Catalogue.* Katalogo sudarytojai / Catalogue compilers Vydas Dolinskas, Rita Lelekauskaitė-Karliienė, Gabija Tubelevičiūtė, Marijus Uzorka, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2024. – 384 p. ISBN 978-609-8061-90-1 / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė ... 307*

Pawel Zając OMI. *Stanisław Konarski przed Świętym Oficjum (1769–1771)*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2023. – 851 p. ISBN 978-83-232-4190-4 (spausdintas), ISBN 978-83-232-4191-1 (internetinis) / *Robertas Jurgaitis ... 315*

Asmenvardžių rodyklė ... 319

Vietovardžių rodyklė ... 338

## REDAKTORĖS ŽODIS

2023-iaisiais iškilmingai pasitiktas ir paminėtas Lietuvos amžinosios sostinės Vilniaus 700-metis paliko gausų jubiliejui skirtų tyrimų, projektų, kultūros ir meno renginių, taip pat mokslo ir populiariųjų leidinių derlių. Pagrindinėmis akademinės bendruomenės susidomėjimo ir inicijuotų tyrimų ašimis tapo Vilniaus kūrimosi, jo plėtros ir klestėjimo laikotarpiai. Naujų duomenų apie ankstyvąjį Vilniaus laikotarpį pateikė archeologų tyrimai, pristatantys Vilniaus iki Vilniaus istoriją<sup>1</sup>, XVI a. sostinės istoriją praturtino dar iki jubiliejinių metų parengtos ir išleistos Zigmanto Kiaupos ir Raimondos Ragauskienės publikacijos<sup>2</sup>, miesto bendruomenės gyvavimo kontekstus ir miesto erdvinę bei socialinę raidą giliau pažinti padėjo šiai problematikai skirti Lietuvos istorijos instituto mokslininkų analitiniai darbai ir šaltinių publikacijos<sup>3</sup>. Naujų išvalgų ir fundamentalių darbų sulaukė Vilniaus demografinės situacijos tyrimai<sup>4</sup> bei Vilniuje neįgyvendintų, vizionieriškų XX a. projektų analizė, leidusi „pajusti skirtingų laikotarpių dvasią, pažinti alternatyvias Vilniaus vystymo galimybes ir geriau suprasti miesto formavimą“<sup>5</sup>. Septynių šimtmečių Vilniaus dvasinio gyvenimo kontekstus atskleidė poezijos leidiniai, kuriuose, Mindaugo Kvietkausko ir Alvydo Šlepiko žodžiais, susitiko „klasikiniai tekstai ir XXI a. jaunų poetų kūryba, žymūs ir iki šiol užmarštyje likę, istorijos nuslopinti balsai, įvairiomis miesto kalbomis parašyti eilėraščiai“<sup>6</sup>, o senosios raštijos mylėtojus pradžiugino naujas *Vilniaus pasveikinimo* leidimas<sup>7</sup>. Ši rinktinė dar kartą paliudijo, jog Vilniaus tema XVI–XVIII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės literatūroje užėmė svarbią vietą, jog Vilnius amžininkų buvo „suvokiamas kaip Lietuvos sostinė, mokslo, kultūros, politikos, prekybos

1 *Gedimino miesto aušra. Seniausias Vilniaus medinis pastatas ir unikaliausi jo radiniai: parodos katalogas, 2023 01 25–06 25 [Vilnius] / The Dawn of Gediminas' City. The Oldest Preserved Wooden Building in Vilnius and its Most Unique Artefacts*, katalogo sudarytojos Živilė Mikailienė, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2023.

2 Zigmantas Kiaupa, *1522–1526/1536 m. visuomeniniai susirėmimai Vilniuje: ištakos, eiga, pasekmės*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021; Raimonda Ragauskienė, *Vilniaus „aukso amžius“: miesto gyventojai ir svečiai XVI a. 6–7-ajame deš.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021.

3 Mindaugas Klovas, Elmantas Meilus, Antoni K. Urmański, Oksana Valionienė, *Vilniaus sociotopografijos metmenys XIV–XVIII a.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2022; *Trys XVI–XVIII a. Vilniaus valdžios ir gyventojų sąrašai*, parengė ir sudarė Mindaugas Klovas, Elmantas Meilus, Antoni K. Urmański, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021.

4 Vitalija Stravinskienė, *Migruojantis Vilnius: 1915–1994 metai*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2023.

5 Marija Drėmaitė, Rasa Antanavičiūtė, *Neįgyvendintas Vilnius*, Vilnius: leidykla „Lapas“, 2021, p. 9.

6 *Mačiau Vilnių: poezijos antologija pirmojo Vilniaus paminėjimo 700 metų sukakčiai*, sudarytojai Mindaugas Kvietkauskas, Alvydas Šlepikas, [Vilnius]: Vilnius UNESCO literatūros miestas, 2023.

7 *Vilniaus pasveikinimas / Gratulatio Vilnae: XVI–XVIII a. tekstų rinkinys*, sudarė Eugenija Ulčinėnaitė, vertė Dalia Dilytė [ir kiti]; iliustratorius Marius Jonutis. Antras pataisytas leidimas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2024.

centras, kaip istorinės Lietuvos praeities liudytojas ir įprasminotojas. Jis buvo Lietuvos valdovų, didikų, valstybės veikėjų ir Bažnyčios hierarchų veiklos vieta, akademinio gyvenimo veiksmo scena, įvairių teatrinių ir parateatrinių renginių realizavimo erdvė, XVI–XVIII amžiaus Lietuvos realijų bei aktualijų atspindys<sup>8</sup>. Vilniaus istoriją apibendrina Lietuvos istorijos instituto parengta ir išleista trijų tomų sintezė<sup>9</sup>, o Vilniui skirtus akademinis darbus susistemino Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos darbuotojų sudaryta Vilniaus bibliografija<sup>10</sup>.

Retrospektyviai žvelgiant į Vilniaus istorijos tyrimus, akivaizdu, kad plačiame istorinių, archeologinių, demografinių, kultūrologinių svarstymų lauke Vilniaus kaip Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinės istorija miesto nuosmukio laikotarpiu, prasidėjusiu kartu su maskvenų okupacija, vis dar lieka tyrimų paraštėse<sup>11</sup>. Pirmą kartą ši problema plačiau aptarta 2022 m. gruodį vykusioje tarptautinėje XVIII amžiaus tyrinėtojų mokslinėje konferencijoje „Vilnius – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinė“. Jau tradicine tapusios konferencijos dalyviai diskutavo, koks iš tiesų buvo aštuonioliktojo šimtmečio Vilnius, kaip keitėsi miesto veidas, kokie ryšiai siejo valstybės centrą Vilnių ir periferiją, kaip kito (ar kito) Vilniaus politinis statusas ir jo vieta ekonominiame, socialiniame, religiniame, kultūriniame pavieta, vaivadijos, vyskupijos, valstybės gyvenime per šimtą metų. Literatūrine inspiracija šiems svarstymams tapo Jėzaus draugijos akademijos studento Juozapato Chelmovskio dar 1761 metais užrašyta mintis, kad

visi garsiausi miestai [...] būtinai privalo turėti tris dalykus: šlovę, naudą ir grožį, ir jeigu bent vieno iš jų stokoja, negali vadintis garsiausiais. Miestas, apie kurį kalbame, turi visus tuos tris dalykus, ir jeigu kitų miestų jais nepralenkia, tai jiems tikrai prilygsta. [...] šis miestas yra visos Lietuvos Kunigaikštystės šviesulys, mūsų krašto pasididžiavimas, gausybės garsių žmonių puoselėtojas, menų būstinė, literatūros ir meno regykla, didinga teisingumo šventovė, tikėjimo ir religijos galingiausia tvirtovė.<sup>12</sup>

Pagrindiniai akcentai konferencijoje buvo sutelkti į Vilniaus kaip politinio, karinio ir religinio gyvenimo centro, Vilniaus kaip miesto ir miestiečių gyvenimo erdvės ir Vilniaus kaip Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės mokslo ir kultūros

8 Eugenija Ulčinaitė, Vilnius XVI–XVIII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos literatūroje, in: *Ibid.*, p. 72.

9 *Vilniaus istorija*, t. 1–3, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2024.

10 *Vilnius: bibliografijos rodyklė*, d. 1: *Mokslo darbai 1990–2022 m.*, sudarytojas Tomas Petreikis, Vilnius: Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo biblioteka, 2023.

11 Plg. Elmantas Meilus, Apybraiža apie trijų sostinių (Vilniaus, Varšuvos ir Krokuvos) likimus „Tvano“ metu, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos atodangos*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016, p. 430–440.

12 Cituojama pagal: Juozapas Chelmovskis, Kalba, šlovinanti Vilniaus miestą. Vertė Eugenija Ulčinaitė, in: *Vilniaus pasveikinimas / Gratulatio Vilnae: XVI–XVIII a. tekstų rinkinys*, p. 449.

šviesulio reikšmę XVIII amžiuje. Konferencijoje pateikti vertinimai inspiravo Vilniui skirtą *XVIII amžiaus studijų* tomo sudarymą, o diskusijų metu iškristalizuotos teminės ašys tapo šio leidinio dalių gairėmis.

Maloniajam skaitytojui pristatomo 10-ojo *XVIII amžiaus studijų* tomo pirmoji dalis „**Vilnius – politinio gyvenimo centras**“ atskleidžia įvairialypį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinės – politinio, karinio, teisinio ir dvasinio valstybės centro – gyvenimą. Į Didžiojo Šiaurės karo negandas išgyvenusio Vilniaus kasdienybę XVIII a. pradžioje įveda Mindaugo Šapokos tyrimas „Vilniaus miestas pražūsus karui ir marui“, kuriame naujų archyvinių šaltinių medžiaga iliustruojamos sostinės visuomenės – įvairių socialinių sluoksnių atstovų – patirtos netektys, o kartu atskleidžiama miesto gyvenimo kasdienybė.

XVIII a. vidurio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinės gyvenimą per informaciją, užfiksuotą Vilniaus vaivados Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės (1702–1762) dienoraštyje, atskleidžia Bernadettos Manyš tyrimas. Bajoriškųjų politinių institutų – seimelių – veiklą pristato Roberto Jurgaičio straipsnis, skirtas Vilniaus vaivadijos centrinio pavietai tribunolinio seimelio funkcionavimo peripetijoms. Didikų interesus sostinėje ir Bažnyčios hierarchų politinę veiklą Vilniuje valdant Augustui III pristato Andrejaus Macuko tyrimas „Vilniaus koadjutoriaus Juozapo Stanislovo Sapiegos veikla Vilniuje“, o Domininkas Burba, pasitelkęs archyvinius teismų bylų duomenis, pristato didikų Pacų ir Vilniaus vienuolių teisminius procesus („Pacų giminės teisminiai procesai su Vilniaus vienuolynais XVIII amžiuje: bylų turinys, tendencijos ir eiga“). Valstybės sostinėje dislokuotos kariuomenės ir miesto valdžios bei miestiečių santykius naujais duomenimis papildė Mariuszo Machynios straipsnis, skirtas Vilniaus įgulai paskutiniojo Abiejų Tautų Respublikos valdovo Stanislovo Augusto epochoje.

Antrojoje leidinio dalyje susitelkiama į **miesto ir miestiečių raidos** problemas, išryškinant tris temos aspektus: miesto finansinį pajėgumą (Mindaugas Klovas), miestiečių santykį su edukacine sistema (Violeta Pansevič) ir Vilniaus miesto visuomenės požiūrį į elgetas bei elgetavimą (Rūta Miškinytė).

Vilniaus miesto skolų problematika, aptarta Mindaugo Klovo straipsnyje, leidžia aiškiai įvardyti išdo deficitą atsiradimo priežastis, tarp kurių svarbiausia buvo miesto skiriamos lėšos Rusijos kariuomenei išlaikyti.

Sostinės kultūrinės kaitos dinamiką atskleidžia Violetos Pansevič atliktas miestiečių testamentų tyrimas. Autorė argumentuotai parodo, kad iki Tautinės edukacinės komisijos įsteigimo Vilniaus miestiečių testamentuose buvo skiriama nedaug dėmesio vaikų edukacijos klausimui. Savo atžalų edukacija rūpinosi tik labiau pasiturintys miestiečiai ir tai nebuvo labai paplitęs reiškinys. Tačiau XVIII a. paskutiniame ketvirtyje prasidėjęs Vilniaus miesto ekonominio gyvenimo atsigavimas ir pirklių bei amatininkų materialinės padėties pagerėjimas, taip pat Tautinės edukacinės komisijos rūpinimasis mokymu ir mokslais, Apšvietos epochos idėjų